

AGBLE!

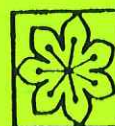
20

"AGBLE" betyder fält på ewe-språket. "AGBLE!" = Till fältet!, Till arbetet!, Kom igen!, Sug i!

Nr 5 1988

BULLETIN från
Molkoms FHS-Internationella linjen
Svenska Togoföreningen

Värmlands läns folkhögskola
Box 66
660 60 Molkom

Till våra läsare.

Nu är vi hemma igen efter drygt tre månader vid CRASE i Kuma-Dunyo. Detta är vårt första AGBLE!-nummer efter hemkomsten. Vi ville ha det klart till vårt seminarium. Därför har vi varit tvungna att begränsa det, dels på grund av att vi haft så mycket material, dels på grund av att vi haft begränsad tid till vårt förfogande.

Det här numret domineras av personliga upplevelser från tiden i Kuma, men här finns också en del reflexioner och funderingar. Mera sådant samt information om det aktuella läget på CRASE, inkl. ekonomin, kommer i nästa nummer, som vi skall färdigställa så snart som möjligt.

Eftersom vi planerar ett nytt nummer mycket snart, väntar vi med gåvoredovisningen till nästa nummer.

I det här numret finner ni bl.a.:

- * Hemma igen ...
- * CRASE, Kuma-Dunyo. Tankar och funderingar.
- * Intervju med Gerald Toviekou.
- * Intervju med gamle Toviekou.
- * Begravningsfest i Dunyo.
- * Kortfattad dagbok från Togo.
- * Våra fyra kamrater från CRASE, som varit i Sverige.
- * Några matrecept från Togo.
- * Hemma hos Amah.
- * Ceremonin för den svenska gruppen.

Hemma igen...

Så var vi här igen då, tillbaka på Molkoms folkhögskola. Det mesta är sig likt, inte mycket har förändrats. En del nya ansikten har tillkommit och några gamla har försvunnit. De flesta nickar glatt åt oss när vi dyker upp igen, men alla har så bråttom och hinner inte stanna och prata. Vad ska man förresten svara när folk frågar "Hur har ni haft det? Berätta!" Hur sammanfattar man tiden där nere? Man kan berätta och visa bilder, hur det ser ut, hur klimatet är, hur folk bor, vad de äter vad de jobbar med osv. Men själva känslan, upplevelsen av att ha varit där, den kan man nog aldrig förmedla.

Togo känns nu väldigt långt borta och man har svårt att fatta att det bara var några dagar sedan vi gick bland vännerna nere på centret. Det känns smått förvirrande att ryckas från det enkla och primitiva livet på centret och i Kuma, och plötsligt stå mitt i den svenska vardagen igen. Man hade nästan glömt hur det är. Det där med att vara tvungen att planera sin tid tex, bestämma tider för möten med folk, behöva pressas in i det inrutade livet igen. Och var är alla människor? Gatorna är så tomma och tysta. Man ser knappt en själ, och det enda som hörs är bilar, moped, lastbilar. Inga barn som leker och skrattar, ingen sång och musik, inga ljud av människor.

Man känner sej faktiskt lite bortkommen i sitt gamla välkända samhälle. Bara en sån sak som att gå till affären och handla. Massor av varor att välja på, man kan inte bestämma sej, och vilka priser! Titta på TV går inte alls, det kryper i kroppen efter bara några minuter. Man undrar hur folk bara orkar sitta där kväll efter kväll och låta sej matas med än det ena, än det andra. Det är som om vi lever i en låtsasvärld. Påtagligt verklighetsnära sysslor som fyller våra afrikanska vänners dagar är inte viktiga för oss längre. Vi får det mesta serverat, och har all tid i världen att "förverkliga oss själva" och gräva ner oss i våra personliga problem.

Det naturliga, spontana sättet att vara, glädjen, gemenskapen, kamratskapen är det man saknar mest från tiden i Togo. Men man kan ändå hoppas att vi som varit därnere kan ta med oss något av den glädjen och spontaniteten hem, och sprida ut den i vår närmaste omgivning.

Maria.

Det finns ingen väg. Men om alla börjar gå, blir det en väg.

Indiskt ordspråk

FOLKBILDNING och LIVSVILLKOR i U—LAND

Folkhögskolekurs med u-landsinriktning i projektarbetsform. Tre månader av kurstiden förläggs till en byfolkshögskola i Togo, Västafrika. Kursstart omkr. 1 sept. 1988.

Värmlands läns folkhögskola
Box 66
660 60 Molkom
Tel. 0553-100 04

CRASE Kuma Dunyo

Tankar och funderingar

Sitter utanför "vårat" hus, på kullen, det är middagstid, det är varmt, mkt varmt säkert 30° i skuggan. Framför mig, på gårdsplanen, tar en nykläckt kyckling sina första stapplande steg. Känns skönt och rogivande att bara sitta och iakta, att få känna att man verkligen har tid, hur ofta känner man det hemma?

Solen skiner ständigt och jämt, oftast från en disig himmel. Kvällsmörkret kommer fort, på bara ungefär en halvtimme är det helt kolmörkt, det känns då skönt och tryggt att sitta i fotogenlampans ljus.

Med kvällsmörkret kommer också, oftast den "svala" sköna luften, ur temperaturhänseende är morgon, kväll och natt mycket sköna, i alla fall för oss nordbor. Fast för lokalbefolkningen verkar det som om det vore tvärtom.

De politiska, ekonomiska, kulturella och sociala mönstren är ju helt annorlunda här mot vad vi är vana vid, inte minst de sociala. Här hälsar människorna på varandra ständigt och jämt, nästan alltid i hand. De frågar hur man själv och familjen mår, var man kommer ifrån och var man ska. Vilken kontrast mot hemma där knappt grannarna hälsar på varandra.

Redan nu funderar jag på hur det kommer att bli när jag kommer hem. Är det då som den verkliga kulturchocken kommer att infinna sig, när man kommer hem till den både bildliga och bokstavliga kolden? Dessa tankar skrämmer mig, i all synnerhet som jag tror att mkt av det som vi upplever här och nu har vi också haft hemma en gång, i vårat gamla bondesamhälle.

Människorna här är underbara på många olika vis. Trots sitt hårda slit sju dagar i veckan, så finns det alltid plats för skratt, glädje och gemenskap. Leenden finns det överflöd av.

Särskilt fint är det att få möta alla dessa barn, spontana, nyfikna, härliga och orädda. Jag tror att barnen här, trots att man får börja jobba och "ta i" vid väldigt unga år, känner en stor trygghet. Här vet alla sin plats från det att man föds tills det att man dör. Alla betyder något, alla får plats, alla får vara med gammal som ung. Att alla hjälper till, efter kunnande och förmåga, är väl också ett "måste" i detta system/mönster. Detta är väl också några anledningar till varför barnen uppvisar en sån stor trygghet och stark självkänsla.

Människorna är mkt skickliga med väldigt "enkla" medel, det är mer än en gång som jag har känt mig både hjälplös och tafatt, här hyllas verkligen hantverket.

Om jag inte förstod det tidigare så förstår jag det nu, hur oerhört svårt det måste vara, många gånger, för åtskilliga av "våra" flyktingar och invandrare som kommer från en vitt skild kultur. Hur befängt det är att tro och i vissa fall kräva att dessa människor ska "försvenskas" och bli som vi. Alla som säger så borde någon gång under sitt liv göra en resa typ den här. Förstår man inte då, ja då kommer man aldrig att förstå. Därför menar jag att U-landslinjer typ den vi har i Molkom är oerhört viktiga och väl fyller sin funktion sett ur ett flertal synvinklar.

Det är mkt intressant och lärorikt att på detta "nära" vis få ta del av ett U-lands seder, bruk och traditioner. Under sådana här villkor och förhållanden lever ju majoriteten av jordens befolkning. Osökt frågar jag mig hur hade förhållandena sett ut idag, om inte vi europeerna, under flera hundra års tid bl.a. hade skändat, våldtagit och plundrat denna kontinent som har fått namnet Afrika. Något som f.ö. fortgår än idag, dock under betydligt mera sofistikerade former.

Intervju med Gerald Toviekou

En fredagskväll som många andra på C.R.A.S.E. men denna kväll skulle bli lite speciell. Jag Thomas och Mats skulle träffa Gerald Toviekou för första gången och vi skulle dessutom försöka få en intervju med honom. Vi tog våra block och kameror och traskade iväg stigen ifrån C.R.A.S.E. byggnader och mot Kuma-Dunyo's små men ändå ståtliga hus. Barn kom som vanligt springande och ropade (Jowo, Jowo = Viting, Viting). I andra ändan av byn bodde Gerald tillfälligt. Hans son hade begravts helgen innan och av detta skäl så bodde han för tillfälligt i Dunyo. I vanliga fall är han bosatt i Kpalimé 18 km från Kuma-Dunyo. Han jobbar där som lärare i engelska och franska. Skolan är katolsk men är annars ungefär som en Svensk gymnasieskola.

Vem är nu Gerald Toviekou. Det är hans själ som alltid finns närvarande vid C.R.A.S.E. och här hemma i Sverige bl.a. vid SV. Togoföreningen 1962 kom han till Sverige på ett NIB-stipendium (NIB = nuvarande SIDA) ifrån Togo för att försöka få ihop pengar till en skola som han skulle vilja starta. Han jobbade med detta tog kontakt med folkhögskolorna och med NIB. I samband därmed bildades SV. Togoföreningen 1967 och ett fruktansvärt hårt arbete lades ner bl.a. av Toviekou men även av andra medlemmar. Så 1971 efter ett antal resor mellan Sverige och Togo så öppnades skolan. Drömmen hade blivit förverkligad, Gerald hade lyckats.

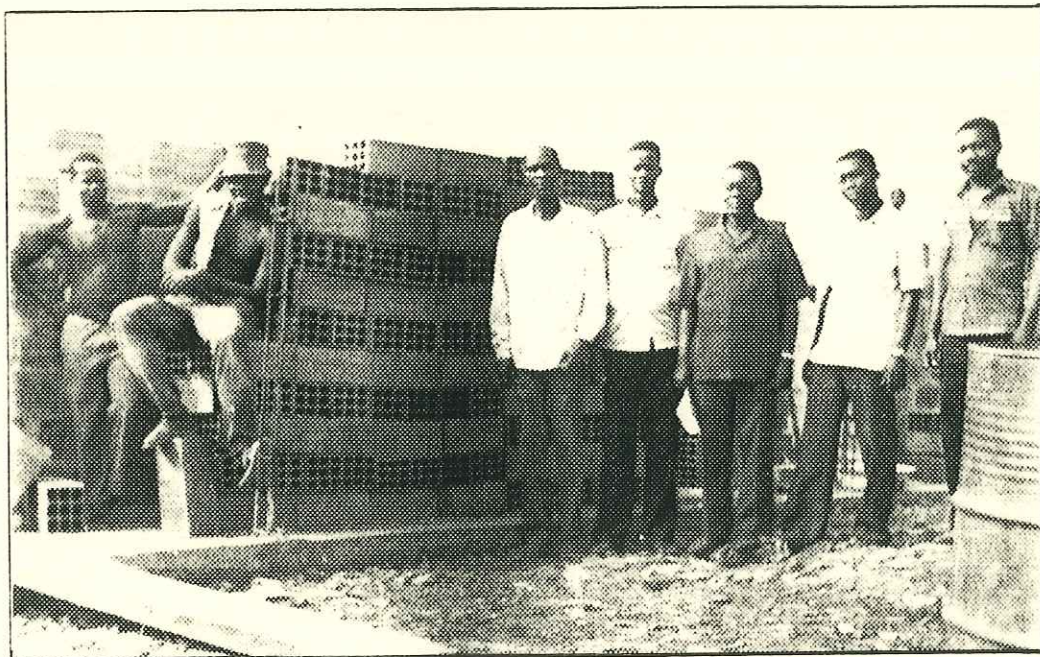
Vi började nu närma oss Gerald's tillfälliga bostad. Vi mötte honom på gården och vi hälsade och hälsades välkomna. Han frågade om det gick bra att sitta ute på gårdsplanen, stolar ställdes fram och vi började. Gerald talade lite om sin barndom. Hans föräldrar var bönder och dom odlade mest kaffe och tobak dvs varor till väst. Till husbehov odlade dom bl.a. maniok, taro m.m. Under sin första skoltid gick han i Kuma-Adamé. Sina sista skolår i

Togo gjorde han i Kpalimé vid en katolskt inriktad skola. Hans fortsatta studier skedde i grannlandet Ghana, på universitetet. Efter studierna stannade han i Ghana under några år och jobbade som lärare och rektor. Han hjälpte även en Dansk organisation att starta och bygga upp en skola. Under detta skede kom även tankarna på att starta en skola i Kuma-Dunyo dvs nuvarande C.R.A.S.E.

Någon gång mellan åren 1976 och 77 så blev Gerald avsatt av Togolesiska regeringen. Dessa årtal är ganska så osäkra. Även är det oklart varför han blev avsatt. Han berättade att det var ett svårt slag för honom men han har rest sig nu. Tidigare under denna fredag träffade Toviekou Mats M och han hade talat om hur centret fungerar idag och hur ekonomin är. Gerald var överväldigad att han fick den informationen. Han säger att han är uppriktigt glad över att det går så bra med hans gamla ide och att kulturytbytet mellan Togo och Sverige är på väg att växa mer och mer. Gerald tänkte då på Togoleserna som kommer hit till Sverige och vi som åker ner dit. Sista frågan vi ställde var vad han hade för planer för framtiden. Han menar att han är väldigt trött på att vara lärare så han har nyligen sökt ett stipendium ifrån Sv. Institutet. Får han det, skall han tillbaka till Sverige där han vill läsa ekonomi.

Vi tog adjö av Gerald Toviekou och även hans bror som suttit med under samtalet. Det man kan säga om Gerald är, att han är en otroligt stor och duktig man, envis och tålmodig. Det var en stor upplevelse att få träffa mannen som grundade C.R.A.S.E. och även då SV. Togoföreningen.

Thomas Johansson

Gerald Toviekou står och diskuterar bygget, 3:a från vänster med glasögon och iklädd en mörk kostym.

Gamla Toviekou sitter och tar igen sig, ev. efter en promenad.

Intervju med Gamle Toviekou

Vår grupp som bestod av Annelie, Tomas och Ingela hade bestämt tid för intervju med gamle Toviekou på måndag morgon mellan åtta och tio. Vi kom dit på avtalad tid, men det visade sig att Toviekou var på ett möte i byn. Vi gick tillbaka lite besvikna och satte oss att vänta.

Halv elva kom det en liten kille och sa att Toviekou var hemma nu. Vi möttes på vägen av Toviekou Kossi som skulle vara vår tolk. Han är brorson till gamle Toviekou och jobbar på familjens ferm. Kossi hade i sin ungdom jobbat som fotograf i Accra och han kunde lite engelska.

När vi kom fram satt Toviekou och åt. Vi satte oss lite försynta på varsin stol för att inte störa, men han lade på mera ris och avokado på tallriken och bjöd oss att äta. Vi fick varsin sked och sen satt vi allihop och samsades om samma tallrik. Vi hade mycket trevligt och stämningen var verkligen lugn och avstressande.

Så småningom plockade vi fram våra block och pennor för att börja intervjun. Vi upptäckte ganska snart att vårt sätt att ställa frågor inte fungerade så bra. Dels på grund av språkförbristningar, men mest för att vi ser saker på så olika sätt. Vi frågade om stora världshändelser och om hur han trodde att framtiden skulle bli. Men som de flesta andra afrikaner lever han i nuet, där framtid och det förgångna har underordnad betydelse.

Några frågor fick vi i alla fall svar på. Som tex när vi frågade om hans ålder, då gick han efter sitt identitetskort. Där kunde vi se att han var född den 6/3 1911 i Kuma-Bala. Datumet när han var född var inte så viktigt för honom utan det var veckodagen som var viktigast. Han heter Kofi i förnamn, och det betyder att

han var född på en fredag.

Han fick gå i skola fem år, men sen var han tvungen att hjälpa sina föräldrar med jordbruket. Han gifte sig vid 30 års ålder, vilket är brukligt i dessa trakter (20 år för flickorna). Tillsammans med sina två fruar har han fått 14 barn varav 10 överlevt.

När han var yngre var han ofta ute och jagade. Då fanns det både vildsvin och antiloper i trakten. Han hade ett fint antilophorn hängande på väggen som han tog ner och visade oss. Det var av en stor antilop som han själv nedlagt.

Vi frågade om byn Kuma-Dunyo och han berättade att byn bildades i slutet av 1950-talet. Det var en utbrytning av byn Kuma-Bala, på grund av inre sridigheter och tjafs om bychef var det en hel släktgren som packade ihop och flyttade, och Toviekou var en bland dom. Byn Kuma-Dunyo har nu samma problem sedan sex år tillbaka då förre bychefen Essa dog. De har två kandidater till den nya posten men byrådet kan inte enas om vem de skall välja.

Vi frågade vad C.R.A.S.E. hade betytt för byn. Han är mycket intresserad av vad som händer på centret eftersom hans son Gerald Toviekou grundade skolan. C.R.A.S.E. har betytt mycket för byn och just nu är det sex ungdomar från byn som går på skolan. Det är också ungdomar från byar längre bort som är inhysta hos släktingar och vänner.

Till slut tackade vi för oss och undrade om vi inte kunde få fotografera honom. Han gick genast in och bytte kläder, svepte in sig i sin bästa klädnad och hoppade i sina bästa sandaler samt tog på sin bästa min. Innan vi gick lovade vi att skicka kortet till honom.

Begravningsfest i Dunyo

Tiden i Togo var i de allra flesta avseenden ett stort och spännande äventyr. Vi blev många erfarenheter rikare, som vi säkert kommer att ha nytta av under resten av våra liv.

Det som vi såg och upplevde var ju, som regel, något helt annorlunda mot vad vi är vana vid.

En av dessa "annorlunda" företeelser var onekligen begravningsfesterna/cermonierna.

Vi var närvarande vid två begravningscermonier, en i Bala och en i Dunyo.

Denna artikel ska handla om begravningscermonin/minneshögtiden i Dunyo som ägde rum 4-6 Mars.

Den här cermonin var en förlängning på en begravning som hade ägt rum några veckor tidigare.

Det var f.ö. Gerard Toviekous son som hade dött och blivit begravnen. Denna cermoni var alltså en form av minneshögtid över honom och två andra medlemmar ur familjen som hade dött tidigare.

Det här uppräknade är definitivt inte något unikt/ovanligt i Togo, tvärtom, begravningscermonierna ser som regel ut på detta vis, och bara det att cermonierna, som regel, håller på i minst tre dagar gör ju att det blir något mkt annorlunda mot vad vi är vana vid.

Fredagen den 4/3 skulle det hela starta, dagen hade i stort gått åt till förberedelser av de mest skilda slag.

Släktingar och vänner, till den dödes familj, hade anlänt från när och fjärran.

Vi, några av oss, gick ner till byn på kvällen, och fick oss till livs en oförglömlig kväll och natt.

Det hade hunnit bli mörkt innan vi kom ner och vi märkte genast att någonting var på gång, hela byn verkade vara på "fötter".

Överallt satt det människor som pratade, åt mat och drack palmvin/"african gin".

Vi träffade en vän som tog oss med runt, bland eldar och fotogenlampor. På flera ställen blev vi bjudna på mat och diverse dryckenskap.

Plötsligt hörde vi körsång, vi drogs automatiskt dit, det var en kör som övade inför den sena kvällens och nattens "övningar".

Vi blev sittandes där, i säkert en timme, det var så skönt att sitta där och bara lyssna till dessa vackra stämmor. Senare begav vi oss, tillsammans med kören, till en utsmyckad och upplyst gård.

Vid denna gård skulle likvaktan hållas. Till gården kom snart ännu en kör, gåendes och sjungandes, snart hade det samlats relativt mkt folk och ännu fler kom efterhand.

Även ute på den breda bygatan hade det samlats åtskilligt med folk, där kunde man även köpa förtäring och förfriskningar såsom jordnötter, hirsöl m.m.

Körerna sjöng växelvis och stämningen steg allt mer i den svarta afrikanska kvällen.

Många, framförallt kvinnor, dansade, de flesta med en bebis fastknuten på ryggen. Härligt rytmiskt, gungande till ljudet av tam-tam trummor och körsång.

Vi väntade ivrigt på att alla skulle upp och dansa.

Så hördes ljud från ett annat håll, "massor" med människor, trummor av alla de slag, kalebasser och skällor.

Så var då den stora dansen igång, och vilken natt det blev, en natt som för alltid har etsat sig fast i våra sinnen.

Vilken sång, vilka danser, vilka trumslagare vilka rytmer, vilken glädje och vilken lust

Trumslagen kändes i hela kroppen, atmosfären gjorde oss andlösa.

Svårt att beskriva den känslan som omgav oss, helt klart är väl i alla fall att något liknande kommer vi troligtvis aldrig att få uppleva igen.

Vid halv fyra, på morgonen, gick vi hemåt, ut pumpade både till kropp och själ, afrikanerna fortsatte dock till soluppgången ett par timmar senare.

Denna kväll och natt var definitivt, tycker vi, helgens höjdpunkt.

Lördag och söndag fortsatte i ungefär samma stil.

På söndag var det också en mässa, med flera körer, och en stor middag för släkt och vänner.

Dessa begravningscermonier/högtider är tydligen väldigt dyra "tillställningar", alltför dyra enligt Gerard Toviekou.

Dagbok från Togo

Utöver de dagliga rutinerna på C.R.A.S.E. kan vi kortfattat nämna några tilldragelser som berört oss alla eller i vissa fall bara enstaka personer.

4/1-7/1 Mottagande i Lomé av Flevi, M. Deh från DJASE och M. Edih (M. Blu:s representant) På grund av uppladdning inför nationaldagen den 13/1 gavs inte tid till några diskussioner i Lomé. Endast ett kort välkomstmöte på direktionen (DJASE) och en magnifik lunch som M. Blu bjöd på.

/1 Välkomstmiddag på kvällen hos Flevi.

12/1 Kooperativets stora fest, som man skjutit på så att den samtidigt blev en välkomstfest för oss. Då fick i för första gången höra centrets nya kör. Dom var verkligen mycket duktiga. (Den som ville kunde njuta av deras sångövningar varje måndag- och onsdagskväll i skenet av lysrören i snickeriet).

13/1 Firades nationaldagen med en enkel ceremoni vid byträdet i Dunyo.

14/1 På morgonen proklamerade president Eyadema en ledig dag över hela Togo. Ingen verksamhet på C.R.A.S.E. Agbekponu (snickerilärare) hade inte hört på nyheterna innan han gick hemifrån Tokpli. Men när han kom fram till skolan fick han reda på nyheten och då gjorde han som eleverna på skolan d.v.s skyndade iväg till sina fält. Några av oss tog tillfället att följa med honom.

17/1 Stor mässa i Dunyo. Man har nu två olika kyrkokörer i Dunyo. Kyrkan räcker inte till vid de större mässorna. Efter denna mässa samlades alla hos familjen Woto (bilchafförens familj). Körerna sjöng och man bjöd på palmvin m.m. för att fira den lyckliga utgången av en olycka med bilen i Dunyo. En yngre bror till chaffören hade kört av vägen tillsammans med tre kamrater, men ingen skadades.

19/1 Traditionellt bybesök i Adamé.

20/1 Traditionellt bybesök i Dunyo.

23/1-24/1 Mats var på bröllopsfest i Blifu som Samas familj hade ordnat.

24/1 Stor mässa i Dunyo.

29/1 Traditionellt bybesök i Konda.

29/1-31/1 Stor begravningsfest i Bala. 14 begravningsfester samt en jordfestning. Nästan hela Kuma verkade vara där och en hel del människor i från Ghana var där också. Flevi och Mats deltog alla dagar. Vi övriga i gruppen var bara med den 30/1.

4/2 Utdelning av kursintyg till Anku och Sama för deras tid i Molkom.

5/2 Traditionellt bybesök i Apoti-Apeyemé.

8/2 M. Blu, Flevi och Mats hade möte i Lomé.

12/2-14/2 Begravning och jordfestning av Gerald Toviekous son i Dunyo.

Lärarna på C.R.A.S.E. och Svenska Togoföreningen överlämnade gemensamt en gåva på 5000 FCFA till familjen Toviekou, vilket uppskattades mycket. Det gavs flera tillfällen till värdefulla samtal med Gerald under dessa dagar.

15/2 Gerald med några släktingar gjorde ett uppskattat besök på C.R.A.S.E. Det verkar som om en del gamla sår har börjat läka.

ALMANACKOR

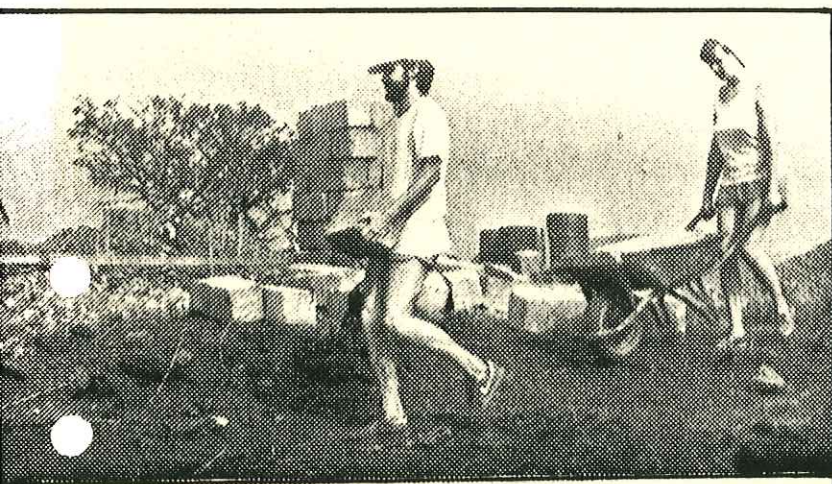
Än finns det några ex kvar
av vår almanacka 1988 !!!

Enstaka eller några få ex
rekvireras genom inbetalning på
SV. Togoföreningens pg 67 38 44 - 7
Pris 30 kr.

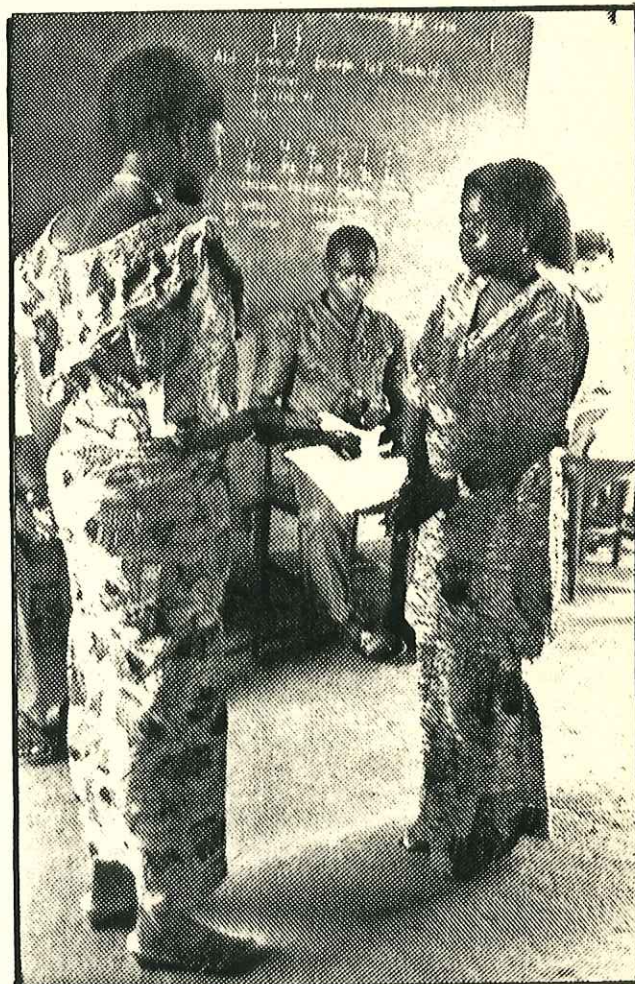
Sedan tryckkostnaderna betalats
går hela behållningen till att
stödja verksamheten vid Foyer
Rural / C.R.A.S.E.

Här lagas maten inför kooperativets stora fest, där vår grupp välkomnades.

Några olika sätt att transportera byggstenar...

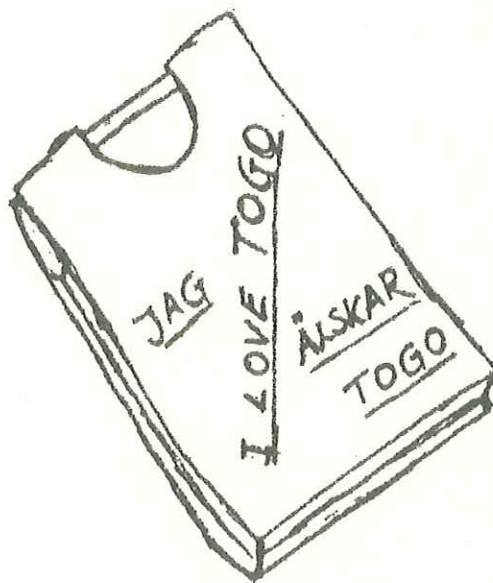

Abla mottar här diplom, sax och måttband av sömnadsläraren.

18/2 Åkte vi iväg på våran resa norr-
ut. Vi besökte Flevis hemby Katchenke
där vi blev väl mötta och bjudna på
mat. Sen övernattade vi i Sokode.
19/2 Vi besökte ett mycket fint
C.R.A.S.E. i Banjeli som stöddes av
fransmän. Nästa stopp var Kara där vi
skulle ha övernattat, men p.g.a fel-
bokning var alla rum upptagna. Vi
turistade lite och besökte Sarakawa,
där presidentens plan hade störtat.
20/2 Vi besökte Dapaong den nord-
ligaste staden i Togo. Sen åkte vi
till sylärrarinnan Adidjas hemby på
vägen dit såg vi massor av elefanter
och antiloper. Vi blev förärade ett
får av Adidjas farbror som lastades
upp på busstaket.
21/2 Hemfärd med stopp i Kara och
Sokode.
23/2 Inledning av kulturella veckan
med sång och dans på CEG-skolan i
Adamé.
24/2 Centrets tjejer spelade fotboll
mot CEG:s tjejer. Därefter var det
lärarna mot CEG:s killar.
25/2 Besökte primärskolan i Dunyo. På
eftermiddagen var det dans och sång
på CEG-skolan. På kvällen visades
flera sketcher av elever från olika
skolor.
26/2 Bybesök i Bala. Kulturella
veckan avslutade med en bal i Adamé.
29/2-6/3 Friveckan
8/3 Kvinnokommitténs möte i Adamé.
9/3 Besök av 5 svenskar som hade åkt
bil genom Sahara.
12/3 Ytterligare besök av 2 svenskar
som var ute på en jordenruntresa.
18/3 Traditionellt bybesök i Agotimé.
21/3 Besök av ännu 2 svenskar som
hade liftat genom Sahara.
23/3 Abla fick sitt sommerskediplom.
29/3 Lokalkommittén hade möte.

1/4 Åkte till Notsé där vi besökte
en "lärarhögskola" och till Tsevié
där vi besökte en hantverkscenter
och en grupp tyskar som stödde ett
jordbrukscenter.
2/4 Besökte det tyskstödda centret
i Wli.
3/4 Agbekpomu bjöd på påskmiddag.
Vi hälsade även på hos bychefen i
Tokpli.
4/4 Filli bjöd på middag.
10/4 Avskedsfest med mat, musik och
dans.

11/4 Vi besökte slottet i Konda.
12/4 Vi bjöd lärarna+Kofi och Abla
på mat.
14/4 Avfärd ifrån Dunyo.
16/4 Hemresan

	NYHET	NYHET	NYHET	NYHET
	Vill du hjälpa till att stödja skolan i Kuma-Dunyo?!			
NYHET	Köp då de fina och slitstarka jeans- väskorna med trähandtag som flickorna i syateljén har sytt.			
	Lilla väskan (40X50 cm)		30:-	
	Stora väskan (50X60 cm)		40:-	
NYHET	NYHET	NYHET	NYHET	

NYHET

NYHET

Våra fyra kamrater från CRASE som varit i Sverige

Våra två senaste gäster i Molkom, Nyamedzose Kofi och Badagbor Abia, umgås vi dagligen med här på CRASE. Kofi fortsätter sin kurs i snickeriet. Abia är egentligen redan utexaminerad från sömnadsgruppen, men fortsätter ändå i syateljén under vår vistelse här. Vi räknar dem fortfarande som medlemmar i vår grupp och de deltar i alla officiella bybesök.

Direkt efter vår ankomst anordnade kooperativet en fest här på centret. Då fick Kofi och Abia berätta om sina upplevelser i Sverige. Bland de frågor som eleverna ställde till dem, var en om deras mottagande i Sverige. Man undrade om det blev mottagna på samma sätt i Sverige som svenskarna blir mottagna här. De svarade mycket diplomatiskt att Molkom är ett mera isolerat samhälle, där människorna lever längre i från varandra, så därför kan man inte ta emot gäster på samma sätt som här. Ett mycket försvant sätt att visa upp ett område, där vi är hopplost underutvecklade! Jag hoppas fortsatta kontakter kan lära oss något, när det gäller förmågan att ta emot gäster.

Kursintyg till Anku och Sama

Även med våra första Sverigegäster från Kuma-Dunyo, Anku Adonko och Sama Essozimana har vi bra kontakter. Anku är kvar i Dunyo, där han har snickeri i kombination med jordbruk. Sama bor i Kpalimé. Hon syr en del, men situationen för sömmerskor är hård i Togo idag. Marknaden översvämmas av billiga kläder från bl a Indien, Italien, Kina. Därför försöker Sama kombinera sömnden med litet handel.

Den 4/2 kallades både Anku och Sama till CRASE för att mottaga sina kursintyg för Molkom-tiden. Vid en enkel ceremoni inför alla på CRASE fick de även mottaga elevförbunds nålen, en T-shirt av årets modell, och en almanacka 1988.

Anku, Sama, Kofi och Abia har alla fyra följt med på vår resa norrut, tillsammans med lärarna på CRASE och oss svenskar.

Några recept från Togo

Godaste pâte såsen

För ca 10-12 pers.

10-15 gombo (liten gurkliknande)
3-5 lökar (röd)
3-5dl jordnötter
5-10 tomat (små)
5-8dl palmnötsolja
4-5 rökta fiskar (typ makrill)
1 liten burk tomatpure
salt, piment (rödpeppar)
Ev. vitlök

Skölj, rensa och strimla gombon. Koka i saltat vatten på eldstaden tills de blir mjuka och får en klistrig konsistens. Blanda i den hackade löken och palmoljan, låt det koka ihop ordentligt. Stöt undertiden jordnötterna i fufu-stöten och mal dem sedan med en flat sten på stembänken till en smet. Tillsätt denna under omrörning. Blanda senare i hackade tomat och rensad fisk och till slut tomatpurén och kryddorna. Om såsen är för tjock tillsätt mer olja el. vatten och om den är för tunn tillsätt en bit pate.

Såsen ätes med pâte, som är majs-mjöl kokt till gröt som sedan görs till stora släta klumpar (bullar) (gott också till ris)

Jordnötskola

Jordnötter 7-8 dl (osaltade)
socker 1/2 kg
saften av en halv citron
Mat-olja

Rosta jordnötterna och låt sedan mala dem i kvarnen i Adamé, till en smet. Smält socker i en gryta och blanda i jordnötssmeten och citronsaften. Sedan är det bara att röra och röra, tills det blir segt. Olja in ett bord och ös smeten på. Kavla ut smeten med en inoljad burk. Skär det i strimlor och vrid till skruvar innan det stelnar.

JÄTTE GOTT !

(för oss bekväma svenskar går det lättare att använda jordnötssmör istället för jordnötter)

Palmnöts ragu

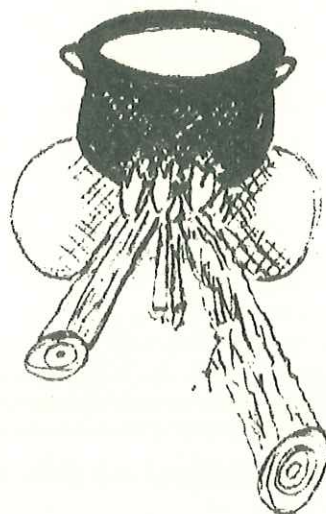
För ca 10-12 pers.

Palmnötter ca 2 kg
Jams 2st stora
lök 3-4st (röd)
rökt fisk 4st
salt
piment
vitlök

Koka palmnötterna mjuka i en stor gryta. Stöt dem i fu-fu stöten så att skalerna losnar. Rensa bort kärnorna och vrid ur oljan ordentligt ur skalerna och rensa bort dem. Ös tillbaka den röda oljan i grytan och lägg i den skalade och delade jamsen. Salta. Koka jamsen mjuk. Hacka lök och lägg i den efter halva tiden. Mosa jamsen (som potatismos). Lägg i den rensade fisken och rör om ordentligt. Krydda efter behag.

Ragun blir morotsfärgad, god och mycket mättksam.

(flera av ingredienserna är svåra att få tag på i Sverige men i stället för jams kan potatis användas och palmnötterna kan bytas mot palmolja.)

Hemma hos Amah

En fredagseftermiddag skulle Ingela och jag Kristina följa med hem till en av syflickorna - Amah.

Hennes familj bor ca 2 km söder om Bala. Hon och hennes familj tillhör folkgruppen kabyé. De flesta kabyéer bor familjevis vid sina ägor i motsats till ewe-folket som bor i byar.

Vi kånkade iväg med våra ryggsäckar och Amah bar sin packning på huvudet. Stigen vi gick kantades av riklig vegetation på båda sidorna. Det hade regnat dagen innan, så grönskan var rik. Kaffe, maniok, banan och andra växter avlöste varandra. Vi mötte några bönder längs stigen som arbetade på sina fält. Amah pratade några ord med dem, sedan gick vi vidare.

När vi kom fram till hennes familj möttes vi av många nyfikna barn. På gården fanns tre hus byggda av termitstackslera med halmtak. De omringade en gårdsplan där det fanns två ställningar med halmtak. Under den ena fanns en eldstad, och den andra användes för torkning av majs. Det fanns många höns på gården, de hade sina bon i håll längs jordväggen.

Amah's pappa har tre hustrur och många barn, själv har Amah bara fyra riktiga syskon (samma mamma och pappa). Vi fick var sin stol och så satt vi där och tittade på när Amah och hennes bror stötte fou-fou. Den var gjord på maniok och taro som först kokades och sedan stöttes till en grötliknande klump. Deras pappa nackade tuppen som de kokade med sås.

Det blev mörkt innan vi började äta. Amah's bror tog fram en bandspelare. Den drevs av ihopsamlade gamla batterier i en hemmagjord batterilåda, så det var lite problem innan allt fungerade. En av fruarna satt och knöt ihop stora blad som fiskförsäljarna skulle ha som omslagspapper på marknaden nästa dag. Några av barnen fick också hjälpa till.

Komi Amah's bror tog fram en bok, och

berättade några afrikanska sagor för oss. Deras sagor är många gånger knutna till naturen och hur folket lever. De ger ofta svar på varför det är som det är. T.ex varför sköldpaddan bär skal.

Vi var mycket trötta när vi gick och lade oss. Vi delade alla tre på en stor säng i Amah's rum. På väggarna satt olika tidningsurklipp. Där fanns vita kostymklädda herrar som gjorde reklam för sköna kontorsfåtöljer. Där fanns tjugusiga damer framför Eiffeltornet som gjorde reklam för någon exklusiv parfym, och annat smått och gott. Kontrasterna är stora, det kändes dumt att se dessa bilder där. Förutom bilderna fanns det kackerlackor på väggarna som höll oss sällskap under natten.

Vi sov gott och vaknade upp på morgonen av ett förfärligt kacklande. Ute på gårdsplanen var det fullt arbete. Det var majsen som skulle rensas och sorteras. Alla hjälpte till så det låg majsskal överallt. Tuppar, hönor, pärlhöns och kycklingar sprang omkring och försökte få så många mumsbitar som möjligt.

En säck majs skulle skickas till Kara (En stad i norra Togo). Det var Amah's mor som bodde där tillsammans med sin far. Amah's mormor hade dött för en tid sedan, så nu behövde morfadern hjälp med hushållet.

Till frukost åt vi ris med sås som Amah hade gjort i ordning till oss och sina syskon.

Vi tog farväl av familjen och tackade för oss. Amah fick en påse majs med sig, som hon skulle mala och använda till pâte. Vi tog vägen genom Topkli hem, stigen var lika vacker som den vi hade gått dagen innan. Vacker natur, höga berg med mycket grönt. I Topkli vilade vi på en bar och tog en dricka. Vi tänkte hälsa på Agbekponu men han var inte hemma, troligtvis var han ute på sina fält. Vi fortsatte vägen hem till Dunyo.

Ceremonin för Svenska gruppen

Den sista söndagen i Togo (för vår del) ordnades en stor avskedsfest till vår ära. Den hade förberetts i flera dagar. Ved hade samlats, gårdsplanen (där vi skulle vara) hade sopats, eldstäder iordningstälts, grytor och porslin hade samlats ihop m.m. Ett arbete som till största delen hade utförts av eleverna på C.R.A.S.E. Dagen började med att vår grupp samlades hos rektor Flevi redan kl 6.30 på morgonen. Vi gick sedan i samlad tropp till byträdet i Kuma-Dunyo, där bychefen och de äldste redan var församlade. Vid trädet stod offerbaggen bunden. Vi satte oss på varsin stol, på rad framför. Cermonin började med att vin offrades till förfäderna, d.v.s östes ut på marken under bön. Så kom turen till baggen. Vi svenskar tyckte det var lite otäkt och vågade knappt titta, men det gick mycket snabbt och skonsamt. Baggen fick vi sedan till middag. Hela cermonin hölls för att vi skulle få en bra hemresa och ett lyckat fortsatt samarbete mellan svenska Togoföreningen och byarna i Kuma.

Kl 9.00 var det mässa i Dunyokyrkan, ledd av katekisten Duyiboe Yao. Alla i den svenska gruppen kom klädda i våra fina togolesiska dräkter. Hela tre körer medverkade med flerstämmig sång till trummor och rytm-instrument. Eftersom kyrkan är liten, fanns det inte många platser, där det inte satt körmedlemmar. Men de som inte fick plats var samlade utanför. Som alltid var musiken medryckande och stämningen hög. Folk dansade fram till altaret och lämnade kollekten. Den läggs i turordning beroende på vilken veckodag man är född. Mässan avslutades med att de ropade upp vilken veckodag som samlat in mest pengar. Innan middagen började blev det en bra stunds väntan. Detta är inget ovanligt i Togo, där det är viktigare med väl lagad mat än exakta tider. När allt var färdigt blev vi eskorterade av kören, under sång, till M Blus hus, där festen skulle hållas.

Inomhus var bord dukade för oss, lärarna på C.R.A.S.E., bychefer och andra viktiga personer från byarna runt omkring och några representanter från direktionen i Lomé. Middagen började traditionsenligt med African gin. Vi blev serverade flera olika rätter.

Fu-fu, ris och spagetti med olika såser på fårkött(bagge). Under hela måltiden turades 4 körer om att sjunga och många tal hölls. Stämningen var på topp och Folk vågar verkligen visa det. Gamle Tovieko dansade mellan borden till körens sång. När alla var mätta och belåtna gick vi ut på gården där massor av folk samlats och det var full aktivitet.

Strax började dansen i ring runt trummorna. Många deltog trots den otroliga hettan. Vi svenskar var tvungna att vila ofta, för svetten rann, trots att de traditionella danserna innehåller mest gångsteg. Rytmerna var härligt medryckande och några av oss fick skynken hängda om halsen, under dansen. Det är ett tecken på uppskattning. Kanske inte så mycket för att vi dansade bra, som att vi gjorde ett bra försök. Det var fantastiskt roligt att dansa omkring med stora och små, gamla och barn. Men det kändes sorgligt att tänka på att det var sista gången som vi var med.

Det hela fick ett ganska tvärt slut, fram på eftermiddagen, då en kort men kraftig regnskur kom. Alla drog sig hemåt eller fortsatte festen på annat håll. Många av oss gick hem till centret och duschade och somnade redan före solnedgången.

